

Janez Cvirn

Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune

Dragotin Dežman in slovenstvo

CVIRN Janez, red. prof. dr., Oddelek za zgodovino
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

329.12(497.4):929Dežman D.
94(497.4):929Dežman D.
929Dežman D.

KDOR TE SREČA, NAJ TE SUNE,
ČE TI MORE, V ZOBE PLUNE
Dragotin Dežman in slovenstvo

V slovenskem zgodovinopisju prevladuje mnenje, da je Dragotin Dežman prelomil s slovenstvom iz liberalnih razlogov. Avtor meni, da so bili za njegov odpad odločilni drugi razlogi – predvsem njegovo nasprotovanje (jugo)slovanski orientaciji slovenske politike. Vse do svoje smrti je odločno kritiziral slovensko posnemanje politike Čehov in kulturno in politično povezovanje s Hrvati označeval za civilizacijski korak nazaj. V svojem stališču ni bil osamljen. Odnos do jugoslovanskega vprašanja je pomembno vplival na proces nacionalne diferenciacije meščanstva.

Ključne besede: 19. stoletje, Dragotin Dežman (Karl De-schmann), Avstro-Ogrska, slovenska politika, liberalizem, politične povezave.

CVIRN Janez, Full Professor, History Department,
Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2,
SI-1000 Ljubljana

329.12(497.4):929Dežman D.
94(497.4):929Dežman D.
929Dežman D.

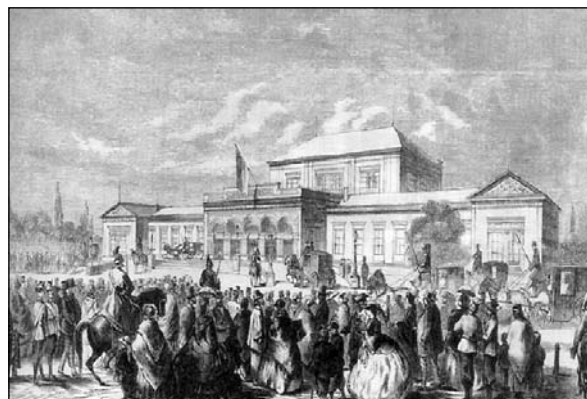
WHOEVER COMES YOUR WAY SHOULD BEAT
YOU, AND IF THEY CAN, SPIT IN YOUR FACE
Dragotin Dežman and Slovenian-ness

The predominant opinion in Slovenian historiography has it that Dragotin Dežman broke with Slovenian-ness for liberal reasons. The author thinks other reasons were decisive for his desertion – particularly his opposition to the (Yugo) slav orientation of Slovene politics. Until his death Dežman remained a sharp critic of Slovenians imitating the policy of the Czechs, and he believed political and cultural linkage with the Croats was a civilizational step backwards. His view was shared by many. The position on the Yugoslav question had considerable influence on the process of national differentiation of the citizenry.

Key words: 19th Century, Dragotin Dežman (Karl De-schmann), Slovenian-ness, Slovene politics, Austro-Hungary, national differentiation.

Uvod

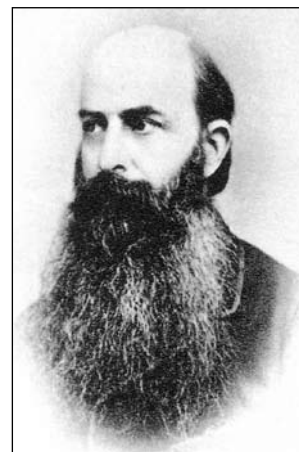
Dne 1. maja 1861 se je po desetletju absolutizma znova sestal državni zbor. Cesar je v prestolnem govoru poslance pozval, naj pokažejo celemu svetu, »da politične, narodne in cerkvene različnosti, ki so v okrožji avstrijskega cesarstva tako ozko skupaj zvezane, niso tolikšne ovire pametnega porazumljenja, da bi se ne dale s posredstvom zvišane omike po prijazni spravi tako premagati, da bo za vse prav«.¹ Prednostne naloge novega parlamenta naj bi bile potrditev zaključnega računa za leto 1860, izvedba davčne reforme, ureditev vprašanja odnosa med državo in nacionalno banko, zmanjšanje vojske, vzpostavitev okrožne, okrajne in občinske avtonomije ter zlasti sprejem uravnoteženega proračuna.² Ker je bila večina nalog, ki naj bi jih opravil državni zbor, po februarški ustavi v izključni pristojnosti skupnega (razširjenega) državnega zbora, poslanci iz Ogrske (85), Hrvaške-Slavonije (9), Sedmograške (26), Benečije (20) in Istre (2) pa se na Dunaju niso pojavili, se je v okrnjenem državnem zboru pojavilo vprašanje: Kako naprej? Že v adresni debati se je državni zbor razdelil v dva tabora, ki sta se z vso silo spopadla okoli vprašanja: Ali je državni zbor skupni ali ožji? Ko je moral na seji 5. junija 1861 državni minister Anton von Schmerling končno priznati, da je obstoječi državni zbor ožji, torej državni zbor cislajtanskih dežel, je v razpravah povsem prevladalo kompetenčno vprašanje. Nemški liberalci, ki so imeli v državnem zboru večino, so vztrajali, da parlament začne z delom, da uresniči v cesarjevem prestolnem govoru zahtevane naloge in hkrati nadgradi ustavo v svobodomiselnem smislu, federalisti pa so nasprotno menili, da za večino omenjenih zadev ožji (cislajtanski) državni zbor ni kompetenten. Sklicujoč se na oktobrsko diplomato so hkrati zahtevali, da o nekaterih pomembnih zadevah odločajo posamezni deželni zbori. Pristojnosti, ki jih je deželnim zborom dajala februarška ustava, so se jim zdele veliko preozke.³ Avtonomija, ki daje deželam zgolj

Poslopje začasnega avstrijskega državnega zbora leta 1861

pravico do popraviljanja »razmajanih mostov in ustanavljanja umobolnic«, ni nobena avtonomija.⁴

Pri zahtevah po večji pristojnosti dežel so se slovanski poslanci sklicevali na načelo nacionalne enakopravnosti. Poljski poslanec Smolka je tako na seji 19. junija 1861 dejal: »Nam, gospoda moja, posebno z ozirom na čisto poseben položaj naše dežele, se zdi svoboda, se zdi enakopravnost narodnosti utelešena v deželni avtonomiji, utelešena v avtonomiji dežel, kakor so zamišljene kot zgodovinsko-politične individualnosti.«⁵ Enako je razmišljal slovenski poslanec Lovro Toman, ki je na seji 22. junija 1861 dejal: »V avtonomiji deželnih zborov, v avtonomiji leži varovanje naših narodov, element kulture, izobrazbe in njihove samostojnosti.«⁶ Centralisti so jim odgovarjali, da je istovetenje deželne avtonomije z nacionalno enakopravnostjo nesmiselno, saj v Cislajtaniji skorajda ni dežele, ki bi bila enonacionalna. (Dr. Herbst je upravičeno opozoril, da Čehi kar naprej govorijo o avtonomiji, hkrati pa ne omenjajo, da na Češkem poleg treh milijonov Čehov živi

Lovro Toman

¹ Novice, 8. 5. 1861.

² Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich 1848-1904, I.*, Graz 1972, str. 64-67; Novice, 8. 5. 1861.

³ Poljski poslanec Smolka je na 15. seji dne 19. 6. 1861 med drugim dejal: »Und was helfen uns die freisinnigsten Gesetze, wenn wir in unseren Lebensfragen der Nationalität, der Sitten und Gebräuche, der Schule, der Kirche, der Religion, der Gemeinde, der Administration und in der Gesetzgebung in allen diesen Zweigen, wenn da, sage ich, die Aussprüche der Vertreter unseres Landes nicht maßgebend

sein sollten.« *Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes*, Wien : Aus Der K. K. Hof- u. Staatsdruckerei, 1862 (dalje: SPHAR), 15. seja, dne 19. 6. 1861, str. 298.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vasilij Melik, *O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848-1918. Razprave in članki*, Maribor 2002, str. 229.

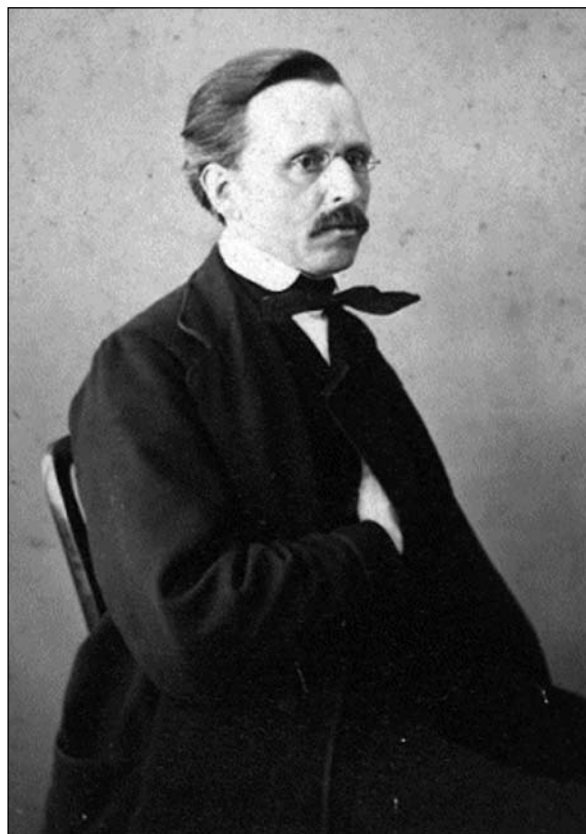
⁶ SPHAR, I. sesija, 16. seja, dne 22. 6. 1861, str. 327.

tudi dva milijona Nemcev).⁷ Pozivali so jih, naj se v interesu celote odrečejo svojim posebnim težnjam. Eugen von Mühlfeld je celo menil, da je »duša zgodovinskega prava [...] egoizem«.⁸

Nasprotniki centralistične februarске ustave so v svojih nastopih izkoristili vsako priložnost za obsodbo sistema nacionalnega zatiranja nenemških narodov. Za Čehi in Poljaki so priložnost izkoristili tudi slovenski poslanci. Najprej je svojo puščico v vlado usmeril Lovro Toman, ki je 8. junija 1861 na državnega ministra Schmerlinga naslovil interpelacijo z vprašanjem, kdaj namerava vlada uresničiti cesarjev ukaz iz leta 1859 in tudi v slovenskih deželah vpeljati gimnazije s slovenskim učnim jezikom.⁹ Goriški poslanec Anton Černe, ki je sicer sedel v vrstah vladne večine, pa je na seji 27. junija 1861 vlado naravnost obtožil sistematičnega kršenja nacionalne (jezikovne) enakopravnosti Slovencev na Primorskem in v drugih slovenskih deželah. Potem ko je brez dlake na jeziku predstavil žalostni položaj slovenskega jezika v osnovnem in srednjem šolstvu ter v upravi in sodstvu, je dramatično zaključil, češ da je Slovenec v primerjavi z drugimi (slovanskimi) narodi monarhije »*noch immer ein wahrer Paria ist.*« Od vlade je zahteval, da »lepa načela«, zapisana v februarски ustavi (enakopravnost, svoboda, avtonomija, samostojnost), čim prej uresniči tudi v praksi.¹⁰

Mi nismo nikaki Parija!

Černe je s svojimi navedbami močno razburil ministra za upravo Lasserja, še zlasti pa slovenskega poslanca Dragotina Dežmana, ki ga je zmotila trditev, češ da so Slovenci parije. Še na isti seji se je javil k besedi in samozavestno pobijal »nere-

Dragotin Dežman

snične« navedbe svojega rojaka:¹¹ »*Meine Herren! Wir sind keine Parias. Ich bin ein Slovene, bin Vertreter des Landes, welche vorzugsweise von Slovenen bewohnt ist, und ich weise mit aller Entschiedenheit diese Verhöhnung unserer Nation zurück. (Bravo links). Meine Herren! Eine Nation, welche einen Dolliner, der als Rechtslehrer groß dasteht, gezeugt; eine Nation, welche hunderte von Männern, die für Wissenschaft und Kirche Großes geleistet haben, hervorgebracht hat, ist keine Nation von Parias. (Bravo links). Seien Sie versichert, das wir Ehrgefühl, daß wir Muth genug haben, wenn es sich darum handeln sollte, daß einer sich erkühnt, uns als Heloten und Parias zu behandeln, wir müssen das mit aller Entschiedenheit zurückweisen. (Bravo links).*«¹² V nadaljevanju je vzel pod lupo trditve češkega

⁷ SPHAR, I. sesija, 17. seja, dne 25. 6. 1861, str. 357.

⁸ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 92–93.

⁹ Schmerling je na Tomanovo interpelacijo odgovoril na seji 19. junija 1861. Poudaril je, da je vlada sicer naklonjena uveljavljanju jezikov različnih narodov, da pa se lahko za učni jezik izbere »samo tisti, ki je že znanstveno izdelan, da so si profesorji in učitelji v njem pridobili svoje obsežno znanje, v katerem je tudi literatura toliko napredovala, da nudi ustrezna učna sredstva v narodnem jeziku.« SPHAR, I. sesija, 19. junij 1861, str. 293; prim. tudi: Novice, 26. 6. 1861.

¹⁰ SPHAR, I. sesija, 18. seja, dne 27. 6. 1861, str. 378–382; prim. tudi: Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci 1840–1900*, I. del, Ljubljana 1932, str. 56–57.

¹¹ SPHAR, I. sesija, 18. seja, dne 27. 6. 1861, str. 399–400; prim. tudi: Novice, 10. 7. 1861.

¹² Slovenski prevod v Novicah se glasi: »Gosp. predsednik, mi nismo nikaki Parija! Jaz sem Slovenec, sem zastopnik dežele, ki ima z večino slovenske prebivavce; pa takošni zasmeh naše narodnosti na vso moč odbijam ... (Pravo! Na levi). Gospod predsednik, narod, ki je izredil sto in sto mož, ki so mnogozaslužni za znanstva in cerkev, ni narod Parije; verjemite mi, da se krepko upremo vsakemu, ki bi nas hotel za helote, za Parijo imeti.« Novice, 10. 7. 1861.

poslanca Zelenýa, ki je na eni izmed prejšnjih sej trdil, češ da je češka literatura pomembno vplivala na južnoslovansko (torej tudi na slovensko). »*Ich gehöre dem Stamm der Südslaven an, lebe für mein Volk, nehme an dem geistigen Aufschwunge desselben den regsten Antheil; doch kann ich dem Herrn Professor Zelený versichern, daß mir bis jetzt ein merklicher Einfluß der czechischen Literatur auf uns Slovenen unbekannt sei. – Ferner kann ich aber dem Herrn Professor sagen, daß bei uns in der ärmlichsten Bauernhütte Jedermann davon zu erzählen weiß, von Welch einer hohen Bedeutung, von Welch einem hohen Einflusse für das materielle Wohl und für den geistigen Aufschwung die deutsche Cultur sei. (Bravo links). Meine Herren! Bei uns wird der Spruch: 'quotlinguas cales tot homines vales' redlich und getreu geübt. Wir leben mit den Deutschen in brüderlichen Eintracht und Gott bewahre, daß jeder Same der Zwietracht und des Hasses zwischen uns gesäet werden solle! (Lebhaftes Bravo links. Unruhe rechts.) Meine Herren! Erlauben Sie mir eine Bemerkung, seien wir nicht engherzig, seien wir liberal! Ich bin vollkommen einverstanden, daß dem Volke in nationaler Beziehung alles Recht geschehen müsse; ich bin vollkommen einverstanden, daß in den Volksschulen die slovenische Sprache das Mittel sei, um dem Volke die Bildung beizubringen (Bravo!), aber dort, wo es sich um höhere Cultur, wo es sich um den höheren geistigen Aufschwung handelt, dort würde ich das wahre Interesse meiner Nation verkennen, wollte ich für die Beseitigung der deutschen Sprache und der deutschen Cultur das Wort reden.*«¹³

¹³ Zadnji odstavek se v slovenskem prevodu Novic glasi: »Jaz sem južnoslavenskega plemena, živim za svoj narod, udeležujem se živo njegovega dušnega napredka, pa moram gosp. dr. Zeleny-a zagotoviti, da mi ni znano, da bi bila dozdej češka literatura s kakim vidnim uspehom delovala na slovensko; nasproti morem, gospod predsednik, poterditi, da vsaki v najbornejši kmečki koči pripovedati zná, kako važno pomembo, kako veliko moč ima nemška kultura za naše telesno blagostanje, in za naš dušni napredek. (Pravo! Na levi). Mi živimo z Nemci v bratovski slogi, in naj nas Bog varuje, da bi se kedaj seme prepira in sovražtva med nas zasejalo. Moja gospôda, ne bodimo malodušni; tudi jaz hočem, da naj se narodu vse pravice podelijo; da je v ljudski šoli narodni jezik sredstvo, po katerem se ljudstvo izobražuje; al kjer gré za višjo duševno povzdigo, tam bi jaz ne poznal prave koristi svojega naroda, ako bi besedo poprijel za odpravo nemškega jezika in nemške kulture.« Novice, 10. 7. 1861; prim. tudi: Dragotin Lončar, Dragotin Dežman in slovenstvo, v: Razprave znanstvenega društva za humanistične vede, V-VI, Ljubljana 1930, str. 325–326.

Ob sklepu svojega odmevnega nastopa je Dežman – sklicujoč se na cesarjev umirjeni poziv v prestolnem govoru, naj se vse razlike v državi premagajo »s posredstvom zvišane omike po prijazni spravi« – Slovane pozval, naj v imenu višjih interesov (tj. interesov skupne države) vendarle nekoliko popustijo pri svojih nacionalnih zahtevah. Slovanske poslance je opomnil, da »zlahetni nemški narod« neupravičeno krivijo za vse napake starega (neoabsolutističnega) režima, ki da je zatiral vse narode enako. Prav tako je opozoril na realno kulturno zaostalost slovanskih narodov v primerjavi z nemškim, ki pa se je ne gre sramovati. »Wir Slovenen vergeben uns dadurch nichts, wenn wir einer in der Cultur hochstehenden Nation die Führerschaft in der Wissenschaft bereitwillig zuerkennen. Wir werden trachten, daß wir, was uns fehlt, mit allen Kräften ersetzen, und seien Sie versichert, daß nur dort, wo geistige Concurenz ist, und nur dort ein Fortschritt möglich ist; daß sonst eine Versumpfung und Apathie eintreten muß (Bravo links).« Na koncu je poslanskim kolegom svetoval, naj ožji državni zbor razglasijo za kompetentnega in končno začnejo z delom. »Kar se tiče vprašanja o kompetencii, menim, da avstrijskemu državnemu svetovavstvu pripada zastopovanje vsega, kar je avstrijskim deželam koristno; pa duševne koristi ne cenim manj od telesnih.« Državni zbor bi moral vzeti v svoje roke tudi urejanje znanosti in višjega šolstva, ki nikakor ne moreta biti stvar deželnih zborov. »Torej menim, da državno svetovavstvo prav stori, ako izreče, da je oblasten, da uredbo nauka in znanstva v svojo roko vzame.«¹⁴

Si veliko nam obetal, pa si z nami le pometal

Dežman, ki je v državnem zboru nastopil kot ponosen Slovenec, ki se ne počuti manj vrednega, četudi se dobro zaveda, da je njegov narod kulturno slabo razvit, v svojem govoru pravzaprav ni izustil nič »izdajalskega«. Njegovo »proslavljajanje« nemške kulture se ni v ničemer razlikovalo od stališč, ki sta jih na prvi seji kranjskega deželnega zbora 6. aprila 1861 v razpravi o opravnem jeziku deželnega zbora zagovarjala Miroslav Vilhar in ljubljanski škof Jernej Vidmar.¹⁵ To je bil še vedno čas, ko je nemajhen del slovenskega meščanstva in izo-

¹⁴ Novice, 10. 7. 1861.

¹⁵ Vasilij Melik, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, v: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 282.

braženstva še vedno »živel v prepričanju, da slovenščina še ni sposobna v celoti prevzeti vloge nemščine v javnem in kulturnem življenju.«¹⁶ Vseeno pa so njegove besede v slovenski javnosti naletale na veliko neodobranje in zgražanje. Medtem ko so ga v nemških listih slavili kot »nemškega Kranjca« (*der deutsche Krainer*),¹⁷ mu peli hvalo in objavljali zapupnice¹⁸ (idrijski in kasneje tržiški občinski odbor sta mu nemudoma podelila častno občanstvo),¹⁹ je v slovenski javnosti naraščalo ogorčenje nad njegovim izdajstvom. V dunajskem listu *Ost und West* so z njim brezkompromisno obračunali slovenski študentje, ki so »gnusnega renegata« kar dvakrat pozvali na dvoboj.²⁰ V domovini je urednik *Novic* Janez Bleiweis z veseljem objavljala dopise »ogorčenih« rodoljubov, ki so – ob zaupnicah Tomanu in Černetu – Dežmana pripenjali na križ. Neznani goriški dopisnik *Novic* ga je označil za »sužnja« nemške kulture, ki kot tak ne more biti zvesti sin slovenske zemlje.²¹ Sovražen odnos do Dežmana je bil še posebej močan med kranjsko duhovščino, ki mu ni mogla pozabiti zabavljanja čez farje.²² Janez Bilc, tedaj bogoslovec v ljubljanskem semenišču, si je 30. junija 1861 v svoj dnevnik ogorčeno zapisal: »Pretekeli teden je za slovenščino lepo govoril g. Černe, goriški poslanec; zavernil ga je Dežman ter rekel, da za nas je 'deutsche Kultur' osrečevalna. Odpadnik! izdajavec!!!«²³ Mož, ki se je na Dunaj odpravil kot velik Slovenec in Slovian, visoko spoštovan učenjak in domoljubni pisatelj in pesnik (avtor slovitnega nagovora *Slava Slavjanom* in pesmi *Proklete grablje*), je že poleti 1861 postal narodni sovražnik

številka 1, ki se je v slovenski kolektivni spomin vtisnil kot »pravzornarodnega odpadnika«.²⁴

Od poletja 1861 so v slovenskem taboru vsak, tudi najbolj banalen napad na politiko slovenske stranke (v nemškem časopisju) v celoti pripisovali Dežmanu. Menili so, da je prav on avtor anonimne brošure *Eine Thierfabel aus Krain*, ki je ob božiču 1861. izšla na Dunaju.²⁵ V njej je »neznani pisec« (verjetno Friederich Keesbacher)²⁶ v nemških »knittel-verzih« smešil Bleiweisa in ljubljanske pravake, pa slovenske narodne zahteve, slovenski jezik in ljubljansko čitalnico. V odgovor na to »strupeno zasramovanje« je dr. Valentin Zarnik marca 1862 v Zagrebu izdal knjižico *Don Quixotte della Blatna vas*,²⁷ ki je na duhovit način Dežmana obtoževala odpadništva iz koristoljublja in častihlepnosti. Dežmanu so po krivici pripisovali tudi avtorstvo brošure *Das Deutschtum in Krain*,²⁸ v kateri je neznani pisec dokazoval, da je Kranjska, čeravno večinsko slovenska dežela, nemško kulturno območje.²⁹ Trditve neznanega avtorja je v brošuri z naslovom *Krain und das Deutschtum* še v istem letu (1862) argumentirano pobijal Fran Malavašič.³⁰

V časopisju so ga nenehno zasipali z očitki o narodnem izdajstvu. Na njegov naslov so začele vedno pogosteje prihajati žaljive anonimke, ki

¹⁶ Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana 2006, str. 76.

¹⁷ *Novice*, 3. 7. 1861.

¹⁸ *Novice*, 14. 8. 1861.

¹⁹ Damir Globočnik, *12 jeznih mož. 12 zgodb o slovenski kariaturi*, Radovljica 1997, str. 37.

²⁰ *Novice*, 10. 7. 1861.

²¹ Gabršček, *Goriški Slovenci*, I. del, str. 58.

²² Da preveč zabavlja čez farje, so mu očitali tudi slovenski študentje z Zarnikom na čelu v pismu z dne 24. 2. 1861: »Da so Vam 'farji' trn v peti, ni čuda, in zares niso vredni drugega imena tisti, ki take vraže med svet trobijo; ali nespodobno se nam zdi in celo nevredno za moža, ki je od nemške omike pijan, cel stan, kterege zasluže za slov. narod se dozda ne dajo utajiti, tako 'gassenbübis' vedno in vedno le z far in farštvu 'traktirati'!« Arhiv Republike Slovenije (dalje:ARS), fond Dragotin (Karl) Dežman (AS 854), a. š. 5, pismo dunajskih študentov Dežmanu z dne 24. 2. 1861.

²³ Ivan Vrhovnik, *Pred petdesetimi leti*, Ljubljanski zvon 1911, str. 503.

²⁴ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928, str. 997.

²⁵ *Eine Thierfabel aus Krain, erbauliche Historia für männlich zu Nutz und Fromm. In zierliche Knittelreimlein gebracht durch Jocosum Hilarium den Jüngeren*, Wien 1861.

²⁶ Ivan Prijatelj je avtorstvo pripisal dr. Fritzu Keesbacherju, Dragotin Lončar pa Dežmanu. Dušan Kermavner je njuni oceni združil. Menil je, da sta avtorja oba, s tem da je Keesbacher Dežmanovo zgodbo prestavil v »knittelverze«. Prim.: Kermavner, v: Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II., str. 546-547.

²⁷ *Don Quixotte della Blatna vas. Načrt tragične komedije v štirih dejanjih s predigro in petjem. Za rabo prihodnjih dramatikov nekoliko v prozi, nekoliko v preprostih rimah načrtal Servantes mlajši*, Zagreb 1862.

²⁸ *Das Deutschtum in Krain – Ein Wort zur Aufklärung*, Graz 1862; Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II., str. 52-55; Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861-1918*, Ljubljana 2002, str. 28-30.

²⁹ Dušan Kermavner je upravičeno oporekal mnenju Lončarja in Prijatelja, češ da je bil avtor pamfleta Dežman. Strinjamo se lahko, da je bil avtor oseba iz Dežmanovega kroga. Prim.: Kermavner, *Opombe*, v: Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II., str. 544-545.

³⁰ *Krain und das Deutschtum. Entgegnung auf die Flugschrift 'Das Deutschtum in Krain'*, Ljubljana 1862; Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 30-31.

Prokleta izdajalec!
 Preverjen bodi, da ne boš
 umerel v postljo!
 Pes ne umerje imepak
 crkne!
 Zloje tvojega satanskega
 življenja so štete!
 Pripravi se na pogin
 Spravi se z Bogom,
 za narod nisi več.
 Sveta nam je osveta!
 Ako si pregleden boš
 opoznal, da si si kriv
 da je nedolžna kri tekla
 Pa ti mora i
 skozi

Anonimni dopis Dežmanu (ARS)

so postajale iz leta v leto bolj nizkotne. Kmalu po odpadu ga je neznani nemški Kranjec (podpisal se je: »Ein Deutscher, aber kein Verräther seines Vaterlandes, wie du deines«) počastil takole: »Bednik! Leta 1848 si proti nam Nemcem vihtel kopje, sedaj žreš svoje lastne ljudi! Pravi Nemec ob tvojem imenu pljune. Sramuj se svoje grdobije! Požeruh svojih rojakov nam Nemcem ne more biti v čast [...]«³¹ Na marčevskih deželnozborskih volitvah leta 1867 je moral v Idriji, kjer je ponovno kandidiral, poslušati kričanje neke ženske volilke: »Wenn ich den katholischen Glauben für mich allein verläugne, so komme ich allein in die Hölle, wenn ich aber den Deschmann wähle, so kommt über das ganze Land der Unglaube, u. alle Krainer sind der ewigen Verdammniß preisgegeben!«³²

³¹ ARS, fond Dragotin (Karl) Dežman, a. š. 5, anonimna pisma, s. d.

³² Dietmar Scharmitzer, »Der Landtagsfeldwebel hat schon seinen Säbel geschärft«. Briefe von Karl Deschmann an Anastasius Grün, v: Zur Geschichte der österreichisch-slovenischen Literaturbeziehungen, Hrg. von Andreas Brandtner und Werner Michler, Wien 1998, str. 145.

Ko so se po zmagi nemške ustavoverne stranke na občinskih volitvah v Ljubljani maja 1868 do skrajnosti zaostri nemško-slovenski odnosi v Ljubljani in na Kranjskem, sta se nanj usmerila vsa slovenska jeza in ogorčenje.³³ Že marca 1868 mu je »slovenski Kranjec« v imenu celega naroda poslal anonimno pesmico, ki mu je sporočala, da je med Slovenci za vedno oplel:

»Vražni Dežman, kaj si storil!
 Da čez nas si spregovoril;
 Si zatajil lastni dom,
 V jasnem trešču nate grom!

Iškarjot je moral biti,
 Tebi ni za odpustiti,
 Ti si narod naš goljfal,
 Oh, zakaj si ga izdal!

Da bi bile tvoje grablje,
 Razcepile tebi žnablje!
 Tisti hip ko zoper nas
 Si izrekel prvi glas.

Si veliko nam obetal
 Pa si z nami le pometal,
 In zato si nemški 'Kranc'
 Suh od kletve ko hrustanc.

Kolikor si domà zapravlil
 Nikdar več ne boš popravil,
 Kar je storil tvoj napuh
 Ti je vdihnil hudi duh.

Ti si hotel zasloveti
 Dalječ po širnem sveti,
 Kakor nemški kulturant
 Šel s poštenjem si na kant.

Kmalu je pošlo kadilo
 Vse je nate pozabilo,
 Nas pa jeza ne pusti,
 Vse se nate togoti!

Nemci mačka so ti spekli
 In obirat ti ga rekli –
 Pa zatajil narod si!!-
 Kar ti Bog ne odpusti!!!!

³³ Matić, Nemci v Ljubljani, str. 60–71.

Kdor te sreča naj te sune,
Če ti more v zobe plune.
Svet prepričal se je zdaj,
Kakšen imaš značaj.

Dokler kri ti k sercu teče,
Naj te grize vest in peče,
Nič se smilil nam ne boš –
Zgin le naj te vzame noč.

Večno bodedo te kleli,
V grobu mira ne želeli,
Zemlja vrzi te na dan,
Kjer kol bodeš zakopan!

Orli naj te ogolijo,
V solncu krog kosti trohniijo,
To zaslužiš ti zločin –
Izdajalcem v spomin.

To si pomnite Slovenci,
Domoljubni vi vlastenci,
Kam zagazi tak hinavc
Domovine izdajavc.

Če se hočeš spreobrniti,
K nam Slovincem se vrniti,
Pa spečemo mačka ti,
Da ti malo zadisi.«³⁴

Po krvavih dogodkih v Vevčah 1869 (v spopadu so zabodli Jakoba Rodeta)³⁵ je na njegov naslov prišla celo vrsta anonimk, ki so mu grozile z smrtjo.

»Prekleti izdajalec!

Preverjen bodi, da ne boš umerl v postli!

Pes ne vmerje, ampak crkne!

Ure tvojega satanskega življenja so **štete!**
Pripravi se na **pogin**. Spravi se z Bogom, za narod nisi več.

Sveta nam je osveta!

Ako si pregleden boš spoznal, da si Ti kriv, da je nedolžna kri tekla!«³⁶

Ali pa:

»Bog se usmili tvoje Duše

Bež Bež

Če ne u 14 dneh

te bo konc ti nemškutarski Vagabund.«³⁷

Ali pa:

»Proklete grablje!

Še 3 dni, potem pojdeš rakom žvižgati!

Se vidimo!!!«

Anonimni dopis Dežmanu (ARS)

Kar nekako modno je postalo, da so z njegovim imenom poimenovali pse. Psa z imenom Dežman so imeli v ljubljanskem semenišču in v družini Franje Koširjeve v Vižmarjah.³⁸ Zaradi stalnih groženj in »mačjih muzik«, ki so mu jih prirejali Slovenci pred njegovo hišo v šempetrskem predmestju, si je leta 1870 moral priskrbeti celo v »zavarovanje svoje osebe... policijsko stražo«.³⁹ V času, ko si je v vlogi ljubljanskega župana (1871–1873) in deželnega odbornika zapravil še zadnjo trohico spoštovanja, je veljal za osebo, ki naj bi vsakega narodno zavednega Slovenca navdajala z gnu-

³⁴ Pesem je podpisal: »v imenu celega naroda Slovenski Kranjec Nv. Furtnapreju Njim Dragotinu (Karl) Dežmanu. V pasji luknji 33. marca meseca 1868. leta.«

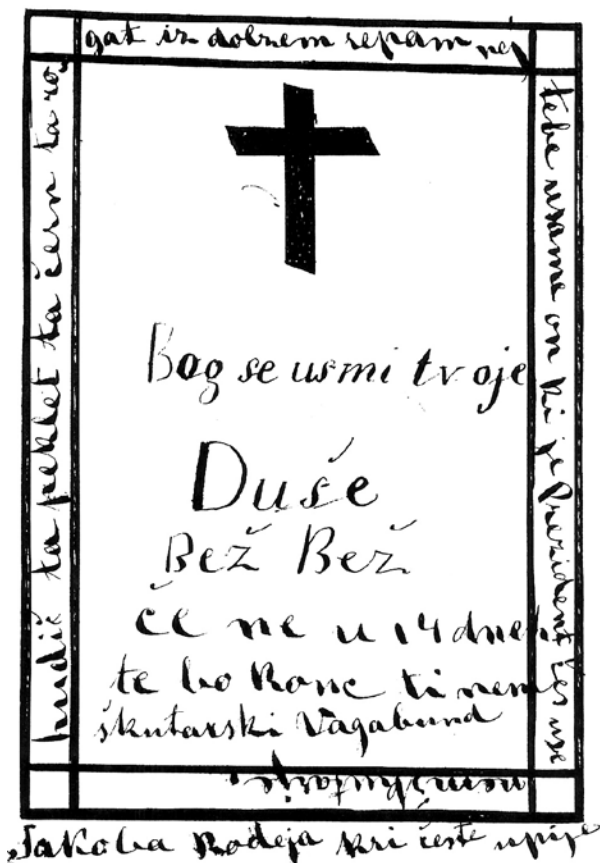
³⁵ Dragan Matić, Spopada pri Vevčah in Jančah – grenki epizodi ljubljanskih turnarjev, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, II. del, Ljubljana 2003, str. 196–198.

³⁶ ARS, Dragotin (Karl) Dežman, a. š. 5, anonimna pisma, s. d.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Dragan Matić, Pes z imenom Dežman, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, str. 242–243.

³⁹ Globočnik, 12 jeznih mož, str. 43–44.

Anonimni dopis Dežmanu (ARS)

som. Aleševce, ki ga je v *Brenclju* (1869–1875 in 1877–1886) povzdignil v najbolj osovraženo figuro na Kranjskem, si je zanj izmislil kopico žaljivih nazivov: renegat, regenmož, oča Grabljan, vitez Blatnovaški, narodni renegat in general ljubljanskih liberaluhov, vitez de la tagblatna vas, vitez prokletih grabelj in košenega križa na hrbtu, general renegatov, »častni ud vseh društev, ktera Slovence jedo« in pa »mož, kateri zasluži po smrti priti v muzej na mesto krokodila«. ⁴⁰

V času Taaffejeve vlade, ko je nemška ustavoverna stranka na Kranjskem hitro izgubila svojo politično moč (leta 1882 so Slovenci zmagali na občinskih volitvah v Ljubljani in leta 1883 v kranjski deželni zbor), so se napadi nanj postopoma razvodeneli. Mnogi so bili prepričani, da v bistvu ne nasprotuje slovenstvu, ampak zgolj prvakom. ⁴¹

⁴⁰ Globočnik, 12 jeznih mož, str. 45.

⁴¹ Anton Domicelj je že leta 1867 menil, da Dežmanovo »neprestano mrzko nasprotovanje« velja »bolj prvakom našim nego slovenstvu«. *Slovenec*, 23. 3. 1867; citirano po Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II., str. 81.

Nič čudnega torej ni, če ga je po Bleiweisovi smrti leta 1881 skupina »rodoljubov« z Notranjske poskušala prepričati, naj se vrne v narodni tabor in postane nov »oče naroda«. Med drugim so notranjski rodoljubi poudarili: »Smert, katera nam je zopet enega prvih voditeljev naše mile slovenske domovine pokončala, povzročila je hudo rano, katera je neozdravljiva, ker sedaj smo brez voditelja, brez očeta; še eno nadejo imamo, da se nam ta velika rana zaceli, ako zopet Vi visokorodni pristopite nazaj k naši stranki, Vas hočemo imeti za voditelja, za očeta, zagotavljamo Vam, da se bomo po Vaši volji ravnali in le Vas edino slušali, ker imate med našim slovenskem narodom največ zaslug, in le Vi zaslužite, da posedete, tako častno mesto, ker ste najstarejši in naj bolj izurjeni, ker ste bili uže poprej, še v hujših časih, na naši stranki prvi boritelj, in Vam je znano, kako da se mora tako mali narod, kakor je slovenski voditi. Konečno Vas najuljudnejši prosimo, da vslušite to našo malo prošnjo in sprejmete nas pod Vaša blagodejna krila.« ⁴²

Prepričanje, da se ni nikoli izneveril slovenstvu, ampak zgolj konservativnemu »prvaštvu«, je velo tudi iz večine nekrologov (1889). V času, ko je miazmatično politično ozračje na Kranjskem začela razpihovati silovita kraška burja (v osebi Antona Mahničiča), so zlasti v liberalnem taboru nekateri obžalovali, ker je kapituliral pred konservativci, ne pa prevzel vodstva sicer šibkega slovenskega liberalnega tabora v svoje roke. Leta 1912 je neznani komentator v tržaškem *Jutru* celo zapisal, da smo Slovenci tega odličnega moža izgubili zgolj iz »nestrpnosti Bleiweisove družbe«, ki ga je prisilila, da je »proti svojemu boljšemu prepričanju začel delovati proti svojemu narodu«. V razmerah, ko »drugih političnih struj na Slovenskem sploh ni bilo, nego Novičarji in pa Nemci«, so mu onemogočili »delovati tam, kjer bi bil sam najraje«, zato se je odločil za Nemce. »Ker je bila takrat kaka nova struja še nemogoča in ker Dunaj še ni čutil potrebe razdvajati Slovence, ni imel Dežman nobenega torišča, kjer bi bil razvijal svoje prekipevajoče moči. No, Bleiweis je postal – vitez, Dežman po politični vodja – Nemcev, tako spretno je aranžirala vlada to za Slovence tako nesrečno igro.« ⁴³ Skoraj edina izjema je bil nepopustljivi Janez Trdina, ki je po njegovi smrti – zgra-

⁴² ARS, *Dragotin (Karl) Dežman*, a. š. 5, s. d.

⁴³ Citirano po: Globočnik, 12 jeznih mož, str. 39.

žajoč se nad prijaznimi ocenami pokojnika⁴⁴ – v pismu Pavlu Turnerju zapisal: »On je bil najgrji lopov in naš najnevarnejši nasprotnik in hudodelec, dokler je živel in za lopova in hudodelca moramo ga imeti tudi po smrti njegovi. Na grob trebalo bi mu postaviti črn steber z gadovo podobo in napisano: 'Tukaj počiva najgnusnejši izmed vseh sinov, koje je rodila mati Slovenija, njen črni izdajalec in morilec, pravi naslednik Jude Iškarijota, Dragotin Dežman. Popotnik, ki bereš to vražje njegovo ime, pljuni mu na grob in prekolni ga ter hvali božjo pravičnost, ki je začrtala v srce vsemu človeštvu sveti zakon, da vsakega izdajalca domovine zaničuj, črni in preklinjaj rod za rododm zdaj in do konca vekov.' Tako bi morali častiti take svinje kakor je bil Dežman ...«⁴⁵

»Bleiweisov rustikalni konservativizem in Jeranova tesnosrčnost.«

Na vprašanje, zakaj je Dežman zapustil »narodno zastavo, uskočil v nasprotni tabor ter se iz žarečega narodnjaka prelevil v osovražena kolovodjo kranjskih nemškutarjev«,⁴⁶ so zlasti njegovi sodobniki poenostavljeno odgovarjali: kriva sta koristoljubje in stremušstvo. Dunajski študentje so mu povsem direktno očitali »trebušarstvo«: »Kaj so kope Vaših del – kakor zakladi Vaše pohlepnosti? Kaj so tvori Vašega umovanja – kakor utešenje vaše trebušnosti? Kje Vam je slava narodova – kakor v Vaši mošnji?« Enake očitke sta nanj naslovila Valentin Zarnik v brošuri *Don Quixotte della Blatna vas* in (kasneje) ljubljanski župan Ivan Hribar: »Postal je zaradi gmotnih koristi – tedaj iz želodčnega ugodja – 'praktični Kranjec'«. ⁴⁷ Josipu Vošnjaku se je zdel njegov odpad zgolj posledica samoljubja in ljubosumnja na priljubljenega Lovra Tomana: »Ko

so se l. 1861 slovenski poslanci peljali na Dunaj, so jih slovesno pozdravljali na Dunaju in v Gradcu slovenski dijaki. Tomanu, ki je bil ognjevit govornik, so prirejali velikanske ovacije, za Dežmana, ki kot govornik nikogar ni mogel navdušiti, se pa nihče zme-nil ni.«⁴⁸ Mnogi kasnejši razlagalci Dežmanovega odpada so omenjene očitke združili v enostaven psihogram, ki ga je v klasični obliki podal Stanko Janež (1953): »Bil je zelo stremljiv človek in se je hotel uveljaviti v političnem življenju. Zaradi telesnih napak, pa tudi ker ni bil govornik, v tem stremljenju ni uspel. Videl je tudi, da je na Slovenskem svobodomiselnemu človeku težavno obstati v boju s staroslovensko konservativno skupino. To oboje je bilo krivo, da je prestopil v nemški tabor in postal voditelj nemškutarstva na Slovenskem.«⁴⁹

Toda »značajske« razlage »psihološke uganke« Dežman, ki se sicer še vedno pojavljajo,⁵⁰ niso (bile) najbolj prepričljive. V Vošnjakovo »zgodbo« je upravičeno podvomil Franjo Šuklje, ki je v spominih zapisal: »Sodilo se je z mnogih strani, da se je zgodil Deschmannov prevrat vsled žaljenega samoljubja in malenkostne ljubosumnosti na bolj popularnega dr. Tomana. Meni se dozdeva, da se s tako sodbo dela krivica Deschmannovi duši.«⁵¹ Zarnikovo in Hribarjevo oceno je v komentarju Prijateljeve »razlage« ovrigel Dušan Kermavner, ki je upravičeno opozoril, da ugodni materialni in družbeni položaj, do katerega je prišel, ni bil prvenstveni cilj skromnega in ne preveč ambicioznega moža.⁵²

Raziskovalci njegovega odpada so zato – ob osebnih nesoglasjih s prvaki, zlasti s Costo – vzroke za njegov odpad iskali predvsem v politiki. Ob na moč splošni oceni Frana Levca (1889): »Politika je bila nesreča naša in – njegova«,⁵³ je njegov sorodnik Fran Šuklje povsem konkretno menil, da je bil neposredni povod Dežmanovega odpada »Bleiweisov rustikalni konservativizem in Jeranova

⁴⁴ Takšne ocene so se zdele Janezu Trdini nekaj nepojmljivega. V pismu Pavlu Turnerju z dne 26. julija 1889 je o laskavih ocenah pokojnega Dežmana v nekrologih ogorčeno pribil: »Slovenci so ga na vseh straneh zlatili in lepiličili, samo to so obžalovali, da ga je ločila od našega naroda 'nesrečna politika'. Kaj bolj podlega nego je bila ta hvala, ne more se lahko misliti: 'Nesrečna politika!' ha ha ha. Ako se bo ubogi naš narod iztrgal kdaj iz davečih ga sovražnih parkljev, rešila ga bo politika, ne pa nadeti srakoperji in pravilno posušene zeli prokletega Dežmana«. Prim.: Aleksander Hudovernik, *Spomini na Janeza Trdino*, III. del, Ljubljanski zvon 1913, str. 353–354; prim. tudi: *Globočnik*, 12. jeznih mož, str. 34–35.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. knjiga, Ljubljana 1988, str. 35.

⁴⁷ Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, Ljubljana 1983, str. 488.

⁴⁸ *Dom in svet*, 1904, str. 123.

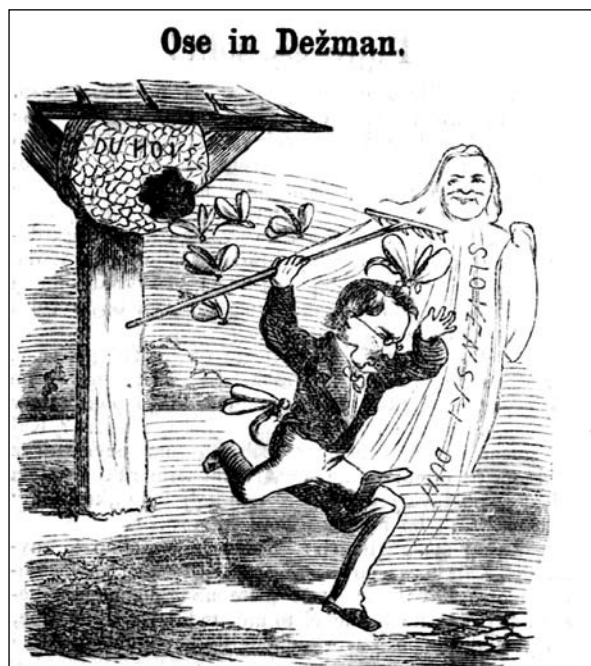
⁴⁹ Stanko Janež, *Pregled zgodovine jugoslovanskih književnosti*, I. knjiga, Slovenska književnost, Maribor 1953, str. 229.

⁵⁰ Igor Grdina npr. uvršča Dežmana med tiste nadarjene posameznike, ki so si »s prestopom med 'priučene Nemce' odprli pot k uspešnim karieram«. Prim.: Igor Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918*, Ljubljana 2003, str. 22.

⁵¹ Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. knjiga, str. 35.

⁵² Kermavner, *Opombe*, v: *Prijatelj*, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 559–560.

⁵³ *Ljubljanski Zvon*, 1889, str. 256.

tesnosrčnost.⁵⁴ Po njegovem naj bi Dežman »istinito ljubil svojo deželo in narod«, vendar je – prežet z modernimi idejami, goreč za razširjanje omike in prosvetljenosti – na koncu »obupal nad možnostjo, da bi pod takim vodstvom naš narod mogel doseči one cilje, koje je on stavil svojemu ljudstvu.«⁵⁵ Njegova tragika naj bi tičala v nerazumevanju bistva vsake politike: »da mora politik delati 'auf lange Sicht', na dolge roke«, v tem, da ni spoznal, »koliko je vredna v politiki – potrpežljivost...« Neučakan, kot je bil, si je vbil v glavo, »da more slovenski narod napredovati zgolj v tesni zvezi, v ozkem prijateljstvu z naravnimi svojimi prijatelji, z Nemci, in na tej fundamentalni napaki se je uničil ta izredni mož. Podal se je na poševno ploščo in ko je začel iti navzdol, ni bilo več moči, da bi se ustavil. Celo njegovo delovanje je postalo nekakšen paradokson: ker je v istiniti ljubil slovenski narod, je postal njegov zakleti

⁵⁴ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., Ljubljana 1926, str. 25-26.

⁵⁵ Podobno kot Šuklje so mu študentje v pismu 24. 2. 1861 očitali nemožatost: »V zadnjih časih je mož potrebnejše, kakor kdaj. Nočemo spominjati, kako drugi slov. možje ravnajo – čemo samo povedati, da kadar bi naši velikaši pristopili k svojemu narodu in bi govorili v njegovem imenu, da bi tedaj ne bilo tuge, ne obupa. Vi in drugi naših rojakov, ki se bahate z omiko, stopite v borno kočico, vzdignite prostaka na srečno stopnjo svoje izobraženosti, ne suvajte ga reveža od sebe, podajte mu svojo roko in pomozite mu!« ARS, Dragotin (Karl) Dežman, a. š. 5, pismo dunajskih študentov Dežmanu z dne 24. 2. 1861.

sovražnik! Mož ne zasluži našega sovraštva, marveč globoko naše milovanje!«⁵⁶

Dragotin Lončar je glavni vzrok za Dežmanov odpad videl v njegovi izraziti liberalnosti: »Kot svobodomislec je imel... v cerkveno-političnih vprašanjih svoje stališče, različno od večine narodne stranke. Kje naj bi našel tla za svoje ideje? Med kmetiskim ljudstvom, ki ga je vodila duhovščina in čigar narodno-politični program je zastopal dr. Bleiweis, ni bilo misliti na uspešno delo. Zakaj, slovenski kmet ni mogel pogrešati vodstva svoje duhovščine, ker je bila vsa naša socialna struktura še v povojih in ni bilo razven duhovnikov in peščice posvetnjakov – inteligentov nobenih drugih slojev, ki bi bili delali za narodno osvoboditev Slovencev.«⁵⁷ Toda hkrati je menil: »Usodno za nas in za Dežmana je bilo to, da je začel nemško kulturo, ki mu je bila izprva le sredstvo, zamenjevati s ciljem.«⁵⁸

Tudi Ivan Prijatelj, ki je Dežmanovo odpadništvo naslikal kot zapleten idejno-psihološki proces, v katerem je svobodomiselnega slovenskega intelektualca vedno bolj (vsaj od leta 1858) preveval obup nad »farško potuhnjenostjo«, nad »nazadnjaškimi lastnostmi in kulturnimi nečednostmi« staroslovenskega kroga, ki je za pesnika kronal Koseskega, za znanstvenika Davorina Trstenjaka, v politiki pa promoviral konservativnega »Germana« dr. Etbina Henrika Costo,⁵⁹ je bil prepričan, da je Dežman odpadel predvsem zato, ker mu »je bilo več za svobodo kakor za narodnost, nad katero je glede Slovencev obupal.«⁶⁰ Pri tem se je Prijatelj zlasti oprl na Dežmanovo pismo Zarniku (9. januarja 1861), v katerem je (zavračajoč predlog glede ustanovitve slovenskega političnega časnika) prav po vzoru na Marxa in Engelsa na avstrijske Slovence (in Slovence) naslovil očitek, da so – kot nekoč Judje Kristusa – leta 1848 »sveto svobodo, katera je v naše dežele pribegnila, zveržili, kot mrho na glavi bili in tako dolgo trpinčili, da je uboga reva oči zatisnila in za 11 let srečno v Bogu zaspala«, Slovence

⁵⁶ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I., Ljubljana 1926, str. 25-26.

⁵⁷ Dragotin Lončar, *Dr. Janez Bleiweis in njegova doba*, v: *Bleiweisov zbornik*, Ljubljana 1909, str. 188-189.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II., Ljubljana 1956, str. 69 in 560.

⁶⁰ I. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II., str. 82; Kermavner, *Opombe*, v: *Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II, str. 561.

pa je pozval, naj se spokorijo in nehajo iskati krivca za svojo zaostalost pri Nemcih in nemški kulturi, ampak pri sebi samih.

Po Prijateljevem mnenju je Dežman »posplošil trenutno prihuljenost javnih kulturnih prizadevanj« in prišel do odločitve: »čemu bi po zgledu ostalih slovenskih javnih delavcev modificiral ali celo prikrival svojo svobodomiselnost in si s to žrtvijo pridobival možnost, klesati neke efermne, primitivne stvore, ko vendar vse to ljudstvo in njegova dela nimajo drugega namena, nego da se v bližnji bodočnosti porabijo za tlak ceste, po kateri pojde Nemeč na Jadran.«⁶¹ Njegovo odpadništvo je bilo tako po Prijateljevem mnenju posledica »njegove lastne boleznj preslabotnega, slovensko premalo samozavestnega značaja«, še veliko bolj pa »bolezni našega takratnega javnega življenja.«⁶² Zato je menil: »Visoka tragika tiči v povesti o Dežmanu, in sicer ne samo njegova osebna, marveč tudi narodna. Njegov primer nudi slovenskemu kulturnemu in literarnemu zgodovinarju izkrivljeno, karikaturno ogledalo, iz katerega se reži marsikatera spaka tedanjih dni ...«⁶³

Dušan Kermavner, ki je Prijatelju očital, da je s svojim poskusom »idejno-psihološke rešitve 'Dežmanovega problema' obtičal na plitvini« (po njegovem ni znal ločiti Dežmanove upravičene »nezvestobe« prvaškemu krogu, od njegove moralno sporne in neupravičene »nezvestobe ljudstvu, iz katerega je izšel in od katerega ga liberalizem ne bi bil smel odtrgati«),⁶⁴ je tudi sam videl »visoko tragiko« zgodbe o Dežmanu predvsem v tragiki slovenskega liberalizma, ki da vse do sedemdesetih let ni tvegala javnega političnega nastopa izven okvira oficialno enotne slovenske politike.⁶⁵ (Za razliko od Prijatelja je celo menil, da bi se Dežman znašel v veliko hujšem položaju, kot se je v vlogi voditelja nemškega liberalnega tabora na Kranjskem, če bi poskušal oblikovati prvakom konkurenčno

slovensko liberalno »stranko«).⁶⁶ Toda Kermavner se ni zadovoljil zgolj z »liberalno interpretacijo« Dežmanovega fenomena. V sklepu svojih komentarjev je tako menil, da za Dežmanovo odpadništvo (in nemškutarstvo sploh) v zadnji instanci ni bila odločilna njegova svobodomiselnost, ampak sovraštvo »do slovenske narodnostne prebuje in do slovenskega narodnostnega ponosa!«⁶⁷ Šlo naj bi za »razumsko opredeljen« primer narodnostne asimilacije v smislu ponemčenja, ki ga moralno ni mogoče opravičiti.

Neumno je blebetanje zoper nemščino

Mnenju tistih, ki vzroke za Dežmanovo odpadništvo iščejo tako v »nesoglasjih s slovenskimi voditelji« kot tudi v nasprotovanju njihovemu, »neredko patriarhalnemu konservativizmu«,⁶⁸ vsekakor ni mogoče oporekati. Njegova osebna nasprotja s Costo (v okviru Zgodovinskega društva za Kranjsko),⁶⁹ ki so polagoma prerasla v spor z »očetom naroda« Janezom Bleiweisom, so kritičnemu Dežmanu gotovo olajšala odločitev za javni prelom s politiko slovenskih »prvakov«, ki se mu

⁶¹ I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 82.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 557, 561–562.

⁶⁵ Ibidem; prim. tudi: Dušan Kermavner, Prispevek k pojmovnemu razčiščenju oznake »Jungslövenen«, Zgodovinski časopis, 1970/1–2, str. 21–37.

⁶⁶ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 559–560.

⁶⁷ Kermavner, Opombe, v: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 561–562.

⁶⁸ Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države, str. 76.

⁶⁹ Dežman je nasprotoval uredniški politiki tajnika društva Henrika Etbina Coste, ki je objavljala nekritične prispevke Davorina Trstenjaka. Neumorni štajerski rodoljub je s svojimi avtohtonističnimi prispevki sprožil ostre kritike uglednih nemških zgodovinarjev, s katerimi sta se strinjala tudi Dežman in Elze. Prim.: Olga Janša Zorn, Historično društvo za Kranjsko, Ljubljana 1996, str. 65–66.

je v danem političnem trenutku zdela povsem sprejemljiva in vse preveč konservativna. Pri tem očitno niso bile v ospredju zgolj razlike v cerkveno-političnih vprašanjih, kot je menil Lončar, ampak popolnoma drugačen pogled na konstruktivno ureditev države po obdobju neoabsolutizma. V pismu Zarniku 9. januarja 1861 je povsem jasno zapisal: »Moje misli so sedanjim terjatvam slovenskih kolovodij diametralno nasprotne.«⁷⁰ V spopadu med »nemškimi centralisti« in »slovanskimi federalisti« se je Dežman postavil na stran prvih, kar je bilo seveda v popolnem nasprotju z izključno na Kranjsko orientirano avtonomistično politiko ljubljanskih »prvakov«.

Medtem ko je v teku zasedanja razširjenega državnega sveta Bleiweis v *Novicah* ves čas zagovarjal predloge visokega ogrskega in češkega plemstva, ki so dobili epilog v konservativni, federalistično zasnovani oktobrski diplomu (20. oktobra 1860), je Dežman delil mnenje »liberalne manjšine« v razširjenem državnem svetu, ki je zagovarjala centralistično organizacijo države (nobenih predpravil Ogrski) in njeno čimprejšnjo politično demokratizacijo. Neoabsolutistični sistem, ki je monarhijo pripeljal v globoko notranjepolitično krizo, bi bilo treba po najkrajši poti zamenjati s pravo parlamentarno demokracijo, v kateri bi dobilo odločilno besedo meščanstvo, hkrati pa monarhijo spremeniti v pravno državo, ki bi ponovno upoštevala v času Bacha suspendirane temeljne pravice človeka in državljana. V skladu s temi stališči je Dežman videl v februarški ustavi (z njo je 26. februarja 1861 državni minister Schmerling po centralistično predelal oktobrsko diplomu) dobro osnovo za postopno nadaljnjo demokratizacijo političnega življenja v monarhiji – in tudi pomemben korak na poti k uresničitvi v času neoabsolutizma neupoštevanega načela nacionalne enakopravnosti. Slednjega naj bi bilo moč uresničiti šele potem, ko bodo zagotovljene politične pravice vsakega posameznika (državljan). V politični svobodi je videl pogoj za nacionalno enakopravnost in nacionalni razvoj. V »blebetanju« Slovanov o narodnih (jezikovnih) pravicah je videl nevarnost za ponovitev scenarija iz leta 1848. V pismu Zarniku in dunajskim študentom 9. januarja 1861 je zapisal: »Komaj začenjamo zdaj nekoliko prostejše sopsti, komaj je vlada z verigami, ki so nas skozi 11 let zvezane dr-

žale, nekoliko odjenjala, se zopet čujejo ravno tisti ostudni glasovi o narodnosti in jeziku. Mi hočemo politizirati, pa smo še otroci v vseh državnih zadevah, smo gluhi za ojstre stvaritve zgodovine, smo neobčutni za krvave rane, ki so jih nam zadnja leta vsekala, in zares zaslužimo, da nas tiranska vlada zopet v zasluženost suženjstvo telebi.«⁷¹

Z zornega kota »svobode« se mu je zdelo napačno stališče, češ da je slovenske nerazvitosti kriva nemščina.⁷² Glavni vzroki za slovensko zastajanje naj bi bili: »... naša lenoba, naša farska potuhnjenost in pohlevnost, naše črtenje vsake zdrave in pravične kritike, naša zaljubljenost v jerhaste hlače, v kranjske oštarije in pijančevanje, naša apatija za javne reči, naša tesnosercnost, naša prazna baharija, naša poželjivost po ravsanju in kavsanju, naša surovost ...«⁷³ Znanje nemščine in zavezanost razvitejši nemški kulturi se mu je zdelo edina prava pot za napredek slovenskega naroda: »Ruski profesor Gregorovič, ki je bil zadnjikrat v Ljubljani je rekel, da na Ruskem imajo sledeči pregovor: 'Kdor hoče človek postati, mora francoski jezik znati.' Ravno tako je pri nas z nemščino. Velikane slovenskega duha, Kopitarja, Dolinarja, Vego, Cojza je nemška omika na visoko stopnjo pripeljala. Najkrepkejši možje slovenskega naroda, vrli Gorenjci, nemščino visoko cenijo in svoje sinove na Gorotan pošiljajo, da se nemško nauče, in kdo bi rekel, da so Gorenjci polutani? da so zvrženci? [...] Profesor Petruzzi je meni mnogokrat rekel, da učenci, ki so v slovenščini prvaki bili, kakor Levstik, Valjavec i. t. d., so se tudi v nemški prozi najbolj odlikovali.« Kardinalni dokaz za pravilnost svojih trditev je Dežman (kot nekaj let prej Vinko Fereri Klun)⁷⁴ iskal v času reformacije, ko smo Slovenci s pomočjo nemškega tutorstva

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Študentje so mu očitali malikovanje nemščine in Nemcev in mu pripisali stališče: »Ako se ne boš ponižni sluga za peč nemške izobraženosti vsedel, glej! zabredeš v kalužo prejšnjih vekov! Torej, pusti, nap[a]čni Slovenec! narodnost svojo, bodi Nemeč in potem boš le práv Slovenec! Tako modruje Vaša učena glava o nemški kulturi; Vaš jezik govori, kakor da bi bil vse sladkosti te omike posrkal – in v sladki pijanosti ponujate (kak je Vaša ljubezen proti žejnemu narodu!) vsem, vsem edinozveličavno kupico, ako ravno jo mora vsak hlápen pivec s svojo narodnostjo plačati! Po Vaših mislih bi se mogel vsak Slovenec v nemški omiki ne skopati, ampak raztopiti, potem bi še le bil – prava spakedrija!« ARS, Dragotin (Karl) Dežman, a. š. 5, pismo dunajskih študentov z dne 24. 2. 1861.

⁷³ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, str. 11–13.

⁷⁴ Olga Janša Zorn, Historično društvo za Kranjsko, str. 217.

⁷⁰ Dragotin Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, Naši zapiski 1909, str. 11–13.

v kratkem naredili velik kulturni preskok: »Slovenskim farjem od časov reformacije sem nobeden ni branil, da so se v verskih zadevah slovenščine posluževali, nemščina se v to reč ni nikakor vtikala. In kaj so oni ta dolgi čas na dan spravili? Kvečjemu molitvine bukvice, ki so kot mušice proti velikanskim knjigam, katere so reformatorji Slovincem podarili. Bohorič, učenec slavnega Melanchtona, Trubar in Dalmatin so na nemških učiliših pri virih modrosti in učenosti svoje žejne duše napajali. Vrnili so se domov s krepostjo nemške vrednosti, prvi so Slovincem pisali in s podporo nemških knezov slovenske knjige na svetlo djali. Torej glejte, kako neumno je blebetanje zoper nemščino, po kateri smo vendar edino luč v temnih časih dobivali. Ako se nemščini popolnoma odpovemo, bomo kmalu obskurantizmu in ultramontanizmu zapadli.«⁷⁵ Podobno stališče je Dežman ponovil v pismu Franu Levstiku 11. marca 1861: »Duhovne produkcije je Slovincem treba, vse vpitje o narodnosti in vse zaničevanje nemške omike nas ne spravi niti koraka naprej [...] Ko grmimo zoper nemškutarijo, sami ne poznamo zakladov našega slovstva.«⁷⁶

V skladu s stališči, izraženimi v pismu Zarniku, je Dežman nastopil v državnem zboru.⁷⁷ Ko so že v teku adresne debate maja 1861 (slovenski) federalisti v odporu do preveč centralistične februarске ustave načeli vprašanje kompetenc obstoječega državnega zbora, je Dežman v več pismih Bleiweisa svaril pred nespametnim posnemanjem Čehov (»mi Slovenci ne moremo ž njimi iti«)⁷⁸ in se zavzel za sodelovanje z nemškimi ustavoverci. Politika čeških poslancev s Palackym in Riegerjem na čelu, ki so iz »formalnih« in nacionalnih razlogov poskušali blokirati sprejem vrste svobodomiselnih zakonov, ki bi koristili vsem, se mu je zdela ško-

dljiva in v popolnem nasprotju z interesi države in njenih posameznih delov. Prav ob čeških zahtevah po večji avtonomiji dežel kot pogoju za nacionalno enakopravnost je dobil vtis, da se ponavlja zgodba iz leta 1848, ko so avstrijski Slovani s svojim neprestanim blebetanjem o narodnosti in jeziku »izdali svobodo.«⁷⁹ »Zares škoda, da 'Slovani' zgodovine leta 1848 si nočejo v poduk vzeti«, je maja 1861 zapisal v pismu Janezu Bleiweisu. »Ravno tako se tudi zdaj snuje pogin svobode. Namesto, da bi vsa ljudstva z obema rokama po zlatih jabolkah svobode segla, bodo še zoper svobodo protestirati začeli, misleč, da bi to njih 'avtonomiji' škodovati moglo.«⁸⁰ Čehi naj bi si prizadevali le za »svojo češko krono, oni hočejo to delati, kar pri Madjarjih izvedeno vidimo«; zadovoljni bi bili »ako se le cesar v Prago preseli ali ako Clam Martinic minister postane«, četudi potem »najhujši absolutizem vlada.«⁸¹ Poleg tega pa naj bi v češki stranki ne bilo prave demokracije, ampak vladavina Riegerja (in Palackega): »To jaz ne imenujem svobodno gibanje, temuč drugo obliko absolutizma.«⁸² V pismu svojemu svaku Pauerju z dne 17. junija 1861 je z odkrito nejevoljo okrcal politiko vodstva »narodne stranke« na Kranjskem (Bleiweisa) in radikalna stališča dela dunajskih študentov, ki da so pod popolnim vplivom Čehov.⁸³

Hrvati so bili od nekdaj rablji absolutizma

Poleg odločnega nasprotovanja posnemanju Čehov, ki mu je ostal zvest tudi kasneje (strinjal se je s prijateljem grofom Antonom Alexandrom Auerspergom, ki je slovenske politične voditelje večkrat imenoval za »učljive opice Čehov«),⁸⁴ pa je bil Dežman v veliki koliziji s politiko prvakov tudi pri presojanju nekritičnega povezovanja in bratjenja s Hrvati, ki je prav v času obnove ustavnega življenja dobilo nov zagon. Svoj odpor do Hrvatov je jasno izrazil že v pismu Zarniku 9. januarja 1861, v ka-

⁷⁵ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, str. 11–13.

⁷⁶ Avgust Žigon, Bridka zgodba iz Levstikovega življenja, Slovan, 1917, str. 155–156.

⁷⁷ Bistvo Dežmanovih stališč iz pisma Zarniku je v dopisu Novicam 26. 1. 1861 predstavil Zarnik sam, ne da bi navedel Dežmanovo ime: »Nekateri sicer še vedno ragljajo, da slovenski narod ni za drugo na svetu, kakor ravno za nemško omiko; le ona ga mora opiliti in zveličati častno in večno. Vsako drugo prizadetje je neumno, celo nevarno... Iščimo rajši zveze z Nemci; ž njimi se zedinimo ter se bojurno, da dobimo omiko in svobodo; (ktero neki?). Ogibajmo pa se svojih slovanskih bratov, ki so leta 1848. svobodo pokopali in čujte! tudi v nekem kraju ves 'šnops' popili!«

⁷⁸ Lončar, Iz politične korespondence, str. 14–15; isti, Dragotin Dežman in slovenstvo, str. 323–324.

⁷⁹ Vasilij Melik, Nacionalnopolitične razmere v slovenskih deželah v času neoabsolutizma, v: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 190–130.

⁸⁰ Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, str. 37.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ Gorazd Stariha, Politične razmere na Slovenskem od obnove ustavnega življenja (1860/61) do dualizma (1867), rkp. dis., Ovsiše 2003, str. 42.

⁸⁴ Melita Pivec Stele, Pisma Antona Auersperga Karlu Dežmanu, Glasnik Muzejskega društva Slovenije, 1930, str. 64; pismo A. A. Auersperga K. Dežmanu, Gradec 12. 1. 1871.

Češki voditelj František L. Rieger

terem je med drugim zapisal: »Kaj pravi zgodovina o Hrvatih? Odgovor: Hrvati so bili od nekdaj rablji absolutizma. Tudi dokler so bili sami svoji, njih slavna zgodovina le o umorih in enakih grozovitostih pripoveduje. Kaj mislijo kranjske branjevke o Hrvatih? Komaj se po mestih začuje, da 'rešitelji Avstrije' primarširajo, vsi peki vrata svojih pekarij zalopnejo in branjevke svoje štante spraznujejo. Kaj pravi dr. Hyrtl na Dunaju o Hrvatih? On reče: ta drhal, ki je pod Jelačićem l. 1848 na Dunaj privihrala, mi je iz vseh posod, kjer sem anatomske preparate imel, špirit popila.« – »Le prenapeti Slovenci pravijo: Slovenski narod mora 'mit Sack und Pack' v hrvaško taborišče pobegniti, sicer ga bo nemščina popolnoma okužila. Tako malo torej sebe in svoj narod cenijo, da ne premislijo, da se celo kranjske branjevke njihovim zveličavnim idejam posmehujejo. Edini Prešeren več velja kot cela hrvaška literatura, in kam bo lepa slovensščina prišla, ako jo hrvaškemu barbarstvu izročimo [...] Tam, kjer je prava omika, kjer je prava svoboda, bo tudi za Slovence najboljše. Ne bomo se sicer toliko bahati mogli, kakor bratje Hrvatje, pa

tudi v zvezi z omikanimi narodi se nam ne bo treba bati, da bo drugi narod naš jezik in narod zatrl.«⁸⁵

Če lahko Dežmanovo nasprotovanje posenjanja Čehov še nekako umestimo v spor med centralisti in federalisti (avtonomisti), ki se je odvijal v državnem zboru, ima njegov odpor do jugoslovenske orientacije slovenske politike vendarle širše razsežnosti. Na eni strani gre res za tedaj močno razširjeno stališče (nemških) liberalcev in demokratov o negativni vlogi bana Jelačića in »Hrvatov« v revoluciji 1848.⁸⁶ Toda hkrati gre za povsem jasno prepričanje (pri posameznih slovenskih intelektualcih ga srečamo že v predmarcu in zlasti v letu 1848), da bi povezovanje s Hrvati za Slovence pomenilo civilizacijski korak nazaj.⁸⁷ Iz pisma, ki so ga 24. februarja 1861 poslali Dežmanu dunajski študentje z Zarnikom na čelu (gre za odgovor na Dežmanovo pismo z dne 9. januarja 1861), se jasno kaže, da jih je (poleg »slavljenja« nemškega jezika in kulture) očitno najbolj zbadlo prav Dežmanovo protihrvaško stališče: »Drugo, kar čemo opomniti, so Vaše misli o Hrvatih. Hvala Bogu! da takrat nobenega v naši družbi bilo ni. Vaše medene misli bi sicer bile slogo, vzajemnost med nas posadile!?! Mi zelo dvomimo, da ste Vi kdaj misli pravih ter omikanih Hrvatov brali, misli o slovanski narodnosti, akoravno ste učen, da, skozi in skozi učen gospod; tudi ne vemo, koliko ste se soznani z duhom hrvaških rodoljubov. Vi praktični in umni naravoslovec ste menda tudi tukaj prezrli **duha**, ker Vaše vedno ostre oči le **anatomske** rerum naturam preiskavajo. Tiste cunjaste in plesnjive misli, ki so se, žalibog! med našim ljudstvom vkoreninile, ki kažejo, kako malo da čuti narod sorodnost svojo, ste Vi pregreli nad lešrbico svojega uma in sejete nov grah med sčinjeno žito današnjih zdravejših misel. Pravična roka ne pobira kamnja po svojem dvorišu in ga ne meče na sosedovo selo. Tu kažete tisto divjačnost, ktero našemu ljudstvu oponašate!«⁸⁸ In po Dežmanovem nastopu v državnem zboru 27. junija 1861, v ka-

⁸⁵ Lončar, Iz politične korespondence, str. 11–13; isti, Dragotin Dežman in slovenstvo, str. 319; prim. tudi: Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 72–73, 336.

⁸⁶ France Klopčič, Engels (in Marx) o »nezgodovinskih« slovanskih narodih 1847–1895, v: France Klopčič, O preteklosti drugače, Ljubljana 1984, str. 11–56.

⁸⁷ Prim.: Stane Granda, Dr. Jožef Muršec-Živkov v revolucionarnem letu 1848/49, Kronika 55, 2007/1, str. 32.

⁸⁸ ARS, fond Karl Dežman, a. š. 5; pismo »več razžaljenih Slovencev«, Dunaj, 14. 2. 1861.

terem Hrvatov sploh ni omenjal, je prav njegovo odklonilno stališče glede slovenskega povezovanja z brati na jugu vneslo razdor med študente, ki so na Zarnikovo iniciativo Dežmanu izglasovali nezaupnico. Felix Schaschel je v pismu Petru Grasselliju (10. julija 1861) spor med študenti opisal z besedami: »Nas (kakih deset), ki nismo podpisali nezaupnice Deschmannu, bi Zarnik, ki se vnema za ustanovitev jugoslovanske države, in njegovi bodoči pretorijanci, najrajši v žlici vode utopili.«⁸⁹ Ponovila se je zgodba iz leta 1858, ko so iz neformalnega »jugoslovanskega študentskega društva« (ustanovil ga je Zarnik) izgnali Aleksandra Schemerla, ker je porgljivo govoril o (južnih) Slovanih in društvu.⁹⁰

Po sili izvirne teze?

Z izjemo Dušana Kermavnerja, ki se mu je zdel »protislovanski« pasus v pismu Zarniku (v njem je položil »težišče v napad na grdo ravnanje avstrijskih Slovanov s 'sveto svobodo' v letu 1848«) zgolj taktična poteza, s katero naj bi Dežman poskušal dodatno utemeljiti svoj odpor do slovenske politike (»ker je vedel za radikalno liberalno razpoloženje mlajše generacije, ki ni mogla vedenja svojih očetov v letu revolucije kaj prida zagovarjati«),⁹¹ ni Dežmanovemu zavračanju (jugo)slovanske orientacije slovenske politike do nedavnega namenil posebne pozornosti skoraj noben slovenski zgodovinar. Kot da bi se – v duhu »bratstva in edinstva« ali iz strahu pred očitkom nacionalizma – bali priznati, da so obstajali tudi Slovenci, ki se z nekritično (jugo)slovansko orientacijo slovenske politike niso strinjali. Potem ko sem v *Slovenski kroniki XIX. stoletja* predstavil Dežmanovo odpadništvo predvsem kot posledico zavračanja nekritične (jugo)slovanske orientacije slovenske politike,⁹² je Peter Vodopivec (brez podrobnejše argumentacije) takšno razlago kategorično zavrnil. (Po njegovem naj bi šlo celo za po »vsej sili 'izvirno' in skrajno tezo«, ki naj bi koreninila v podcenjevanju »ideoloških in nazorskih nasprotij v slovenski politiki 19.

stoletja«).⁹³ Za razliko od njega je Andrej Rahten v svoji monografiji o slovensko-hrvaških političnih odnosih v Dežmanovem nasprotovanju stališčem narodnjaškega vodstva, češ »da se je potrebno v boju za uresničitev narodnih zahtev nasloniti na Hrvate«, vendarle videl enega izmed (sicer številnih) razlogov za njegov »strankarski (in miselni) prestop«.⁹⁴

Vasilij Melik je že pred desetletji upravičeno opozoril, da so na proces nacionalne diferenciacije med meščani in izobraženci, torej med ljudmi, »ki so znali oba jezika, ki so živeli v obeh kulturah, slovenski in nemški«, vplivali številni momenti. Nekaterim se je zdelo, da politika narodne stranke preveč »trga vezi z nemško kulturo, s katero so bili zrasli«, spet drugi so imeli narodno gibanje za preveč radikalno in klerikalno, tretji so prestopili iz koristoljubja. Med njimi pa so bili tudi taki, ki so zapustili narodno stvar iz »odpora do slovenskega ali jugoslovanskega čustvovanja, ki se je uveljavljalo«.⁹⁵

Nobenega dvoma ni, da so bili pri Dežmanu na delu skoraj vsi naštetih momenti. Toda zdi se, da je na njegov »odpad« bolj kot ideološka in nazorska nasprotja vplivalo naraščajoče nestrinjanje z nekritičnim jugoslovanstvom, ki so ga zavračali tudi mnogi drugi.⁹⁶ To dokazuje že sama kronologija Dežmanovega »izstopanja« iz narodne stranke. Mož, ki je v pismu dunajskim študentom 9. januarja 1861 sicer kategorično trdil: »Moje misli so se-

⁸⁹ Marjan Drnovšek, *Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842-1933, Gradivo in razprave 6*, Ljubljana 1983, str. 265–266; prim. tudi: Kermavner, *Prispevek k pojmovnemu razčiščenju*, str. 34.

⁹⁰ Levstikova pisma, ur. Avgust Pirjevec, Ljubljana 1931, str. 121; Levstikovo pismo Simonu Gregorčiču, 9. 3. 1887.

⁹¹ Kermavner, *Opombe*, v: *Prijatelj*, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., str. 557.

⁹² Janez Cvirn, *Vražji Dežman, kaj si storil*, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja, II. del*, str. 36–38.

⁹³ Peter Vodopivec, *Slovensko zgodovinopisje med tradicijo in inovacijo*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLIV – 2/2004, str. 26.

⁹⁴ Andrej Rahten, *Zaveznštva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848–1918*, Ljubljana 2005, str. 47.

⁹⁵ Vasilij Melik, *Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja*, v: Melik, *Slovenci 1848–1918*, str. 241.

⁹⁶ Tako je npr. predstojnik okrajnega urada ljubljanske okolice Johann Pajk Levstikove očitke v listu *Naprej* (1863), češ da pri pisnem poslovanju z ljubljanskimi okoliškimi občinami premalo upošteva slovenščino, zavrnil z besedami: »Podpisani predstojnik je bil že od nekdanj Kranjec, Slovenec in Slovan in bo tak v vsakem poštenem smislu brezpogojno ostal. Že od nekdanj je govoril in pisal kranjsko in slovensko enako kot nemško, toda kot Kranjec je tudi Avstrijec, brezpogojno predan državni upravi in zvest prevzvišenemu monarhu. Je tudi ves zavzet za nadaljnji razvoj, za dobrobit svoje narodnosti – toda Hrvat, Srb, Bosnijak ne želi postati.« *Naprej*, 26. 5. 1863; ARS, *Deželno predsedstvo*, 1221/1863; podatek mi je posredoval dr. Gorazd Stariha, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

Nemškutarji v deželnem zboru Kranjskem (Brenclj, 1878/17 in 18)

*danjim terjatvam slovenskih kolovodij diametralno nasprotne,*⁹⁷ je na občinskih volitvah v Ljubljani mirne duše kandidiral na listi »prvega mestjanskega odbora« skupaj z Bleiweisom. Volilni program, ki je poudarjal svobodomiselnost in nacionalno enakopravnost, je bil očitno sprejemljiv za oba.⁹⁸ Po izvolitvi za državnozbornskega poslanca se je aprila 1861 odpravil na Dunaj kot slovenski državnozbornski poslanec in bil tudi v delegaciji, ki je državnemu ministru Schmerlingu predala peticijo s slovenskimi narodnimi (jezikovnimi) zahtevami. Do tega trenutka (domnevno velika) ideološka in nazorska nasprotja med njim in Bleiweisom očitno niso bila dovolj velika za prelom z narodno stranko. Do usodne odločitve je prišel šele po začetku zasedanja državnega zbora, ko je – v režiji Bleiweisa in Tomana – slovenska politika nenadoma začela ostreje udarjati po centralistični februarški ustavi in pihati v rog avtonomistov. Za javen prelom s politiko narodne stranke se je odločil šele po neuspešnem prepričevanju Bleiweisa, češ da je posnemanje Čehov in ostalih Slovanov v nasprotju z interesi Slovencev in cele Avstrije. Namesto slepe solidarnosti s Slovani, ki s svojo egoistično politiko nehote služijo reakciji, bi morala slovenska politika podpreti prizadevanja vlade in nemških ustavovercev, da po desetletju črnega absolutizma Avstrijo spremene v moderno ustavno in pravno državo, ki

⁹⁷ Dragotin Lončar, *Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, Naši zapiski 1909*, str. 11–13.

⁹⁸ *Novice*, 30. 1. 1861.

bo vsem državljanom zagotavljala temeljne pravice in svoboščine. Politična demokratizacija bo ustvarila pogoje za nemoten kulturni razvoj slovenskega naroda, ki mu nihče, še najmanj pa Nemci, ne nasprotuje. Pri premoščanju kulturne zaostalosti pa bi se morali Slovenci (kot do tlej) nasloniti na Nemce, s katerimi jih je usoda tesno povezala, nikakor pa ne na kulturno zaostale (Jugo) slovane. Takšne povezave bi bile civilizacijski korak nazaj, cokla v razvoju slovenskega naroda.

Nasprotovanje (jugo)slovanski orientaciji slovenske politike je bilo tudi kasneje tista točka, ki je Dežmana najbolj ločila od »narodnega tabora«. V članku *Nemškutar* (1869), ki je izšel v dnevniku kranjskih ustavovercev *Laibacher Tagblatt*, je tako med drugim poudaril, da se tudi t. i. nemškutar ne odpoveduje svojemu slovenskemu izvoru in jeziku, temveč le drugače presoja slovensko-nemška razmerja kot slovenska stranka. Nemškutar ne sovraži nobenega naroda, predvsem pa ne nemškega, »od katerega so se Slovenci tako veliko naučili«. Ker se zaveda nemškega vpliva na slovensko literaturo (reformacija je prinesla kulturo v deželo), zlasti ceni nemško kulturo in si seveda želi, da bi se njegovi otroci poleg slovenščine učili tudi nemščine. »Tudi on želi dvig svojega jezika, saj ga ljubi. Vendar meni, da mu znanje nemškega jezika prinaša velike prednosti. Ve, da bo prihodnost njegovim otrokom lepše cvetela, če se bodo učili tudi nemščino, saj ga trgovina in obrt postavljata v stik s sosednjimi nemškimi deželami. Tako je veliko bolj v stiku z Nemci kakor z manj civiliziranimi deželami slovanskega juga, kjer še obstaja krvno maščevanje in kjer morajo ljudje še obdelovati polja s puško na rami.«⁹⁹ Na viharni seji kranjskega deželnega zbora 16. septembra 1878, na kateri je slovenska manjšina zahtevala razveljavi-

⁹⁹ *Laibacher Tagblatt*, 20. 1. 1869; Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 80–81; prim. tudi: Peter Vodopivec, *O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja, Prispevki za novejšo zgodovino XXVII*, 1987, str. 13.

tev mandata v postojnskem volilnem okraju izvoljenega dr. Deva, je Dežman na Vošnjakove očitke o renegatstvu odgovoril: »Običajno v naši deželi imenujejo za renegata vsakogar, ki zagovarja ustavo in državne interese in nima poslušnosti za fantastične panslavistične sanjarije!«¹⁰⁰ Ko so na naslednji seji (20. septembra 1878) slovenski poslanci (Bleiweis) Dežmanove besede zlonamerno interpretirali kot očitek Slovincem, češ da zasledujejo veleizdajalske tendence, je Dežman njihovo interpretacijo odločno zavrnil. »Moja gospoda! Če sem govoril o panslovanskih sanjarijah, se sprašujem, ali je mogoče očitek nekemu, češ da je panslavist, enačiti z očitkom, da je veleizdajalec? Poznam veliko panslavistov, ki jih spoštujem, oseb, ki panslovanske ideje javno častijo. Gospodo bi rad spomnil le na to, da se v naši deželi pogosto pretresa vprašanje, ali ne bi bilo dobro slovenski jezik povsem odpraviti v korist nekega drugega slovanskega jezika, ali ne bi bile že matere pripravne, da pri vzgoji svojih otrok rečejo z bogom slovenskemu jeziku. – Takšno ravnanje, takšne intence imajo zagotovo panslovanski priokus, čeprav nikakor niso veleizdajalske, ampak so na ravni sanjarij.«¹⁰¹

Če zaključimo: na Dežmanov »odpad« so nedvomno vplivala osebna nesoglasja s prvaki in odpor do njihove preveč konservativne orientacije, še zlasti pa bistveno drugačen pogled na konstruktivno ureditev države in »pravilno« strategijo kulturnega razvoja Slovincem znotraj monarhije. V tem kontekstu se je zdelo Dežmanu povezovanje s Hrvati in ostalimi (Jugo)slovani civilizacijski korak nazaj, kar je vse do svoje smrti nenehno ponavljal v časopisju in predstavniških telesih.

Viri

- Arhiv Republike Slovenije, fond AS 854 (Dragotin (Karl) Dežman).
- Das Deutschtum in Krain – Ein Wort zur Aufklärung, Graz 1862.

¹⁰⁰ Stenografski zapisnik druge seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 16. septembra 1878, str. 34; prim. tudi: Miroslav Gorše, Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik, Ljubljana 1940, str. 156. Njegova izjava je tako razburila slovenske poslance, da so z razbijanjem pomizah (Sveteč) in kričanjem Slava slavjanom (Zarnik) ter Proklete grablje (Vošnjak) prisilili deželnega glavarja, da je zaključil sejo.

¹⁰¹ Stenografski zapisnik tretje seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 20. septembra 1878, str. 46.

- Dom in svet
- Don Quixotte della Blatna vas. Načrt tragične komedije v štirih dejanjih s predigro in petjem. Za rabo prihodnjih dramatikov nekoliko v prozi, nekoliko v preprostih rimah načrtal Servantes mlajši, Zagreb 1862.
- Eine Thierfabel aus Krain, erbauliche Historia für männiglich zu Nutz und Fromm. In zierliche Knittelreimlein gebracht durch Jocosum Hilarium den Jüngeren, Wien 1861.
- Ivan Hribar, Moji spomini, I. del, Ljubljana 1983.
- Krain und das Deutschtum. Entgegnung auf die Flugschrift 'Das Deutschtum in Krain', Ljubljana 1862.
- Laibacher Tagblatt
- Levstikova pisma, ur. Avgust Pirjevec, Ljubljana 1931.
- Ljubljanski Zvon
- Naprej
- Novice
- Slovenec
- Stenografski zapisnik druge seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 16. septembra 1878.
- Stenografski zapisnik tretje seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 20. septembra 1878.
- Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, Wien : Aus Der K. K. Hof- u. Staatsdruckerei, 1862.
- Fran Šuklje, Iz mojih spominov, I. knjiga, Ljubljana 1988.

Literatura

- Janez Cvirn, Vražji Dežman, kaj si storil, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, II. del, Ljubljana 2003.
- Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842-1933, Gradivo in razprave 6, Ljubljana 1983.
- Andrej Gabršček, Goriški Slovenci 1840-1900, I. del, Ljubljana 1932.
- Damir Globočnik, 12 jeznih mož. 12 zgodb o slovenski karikaturi, Radovljica 1997.
- Miroslav Gorše, Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik, Ljubljana 1940.

- Igor Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918, Ljubljana 2003.
- Stane Granda, Dr. Jožef Muršec-Živkov v revolucionarnem letu 1848/49, Kronika 55, 2007/1.
- Aleksander Hudovernik, Spomini na Janeza Trdino, III. del, Ljubljanski zvon 1913.
- Stanko Janež, Pregled zgodovine jugoslovanskih književnosti, I. knjiga, Slovenska književnost, Maribor 1953.
- Olga Janša Zorn, Historično društvo za Kranjsko, Ljubljana 1996.
- Dušan Kermavner, Opombe, v: Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., DZS, Ljubljana 1956 (1957).
- Dušan Kermavner, Prispevek k pojmovnemu razčiščenju oznake »Jungslovenen«, Zgodovinski časopis, 1970/1-2.
- France Klopčič, O preteklosti drugače, Ljubljana 1984.
- Gustav Kolmer, Parlament und Verfassung in Österreich 1848-1904, I., Graz 1972.
- Dragotin Lončar, Dragotin Dežman in slovenstvo, v: Razprave znanstvenega društva za humanistične vede, V-VI, Ljubljana 1930.
- Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, v: Bleiweisov zbornik, Ljubljana 1909.
- Dragotin Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa, Naši zapiski 1909.
- Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928.
- Dragan Matić, Nemci v Ljubljani 1861–1918, Ljubljana 2002.
- Dragan Matić, Pes z imenom Dežman, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, II. del, Ljubljana 2003.
- Dragan Matić, Spopada pri Vevčah in Jančah – grenki epizodi ljubljanskih turnarjev, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, II. del, Ljubljana 2003.
- Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918. Razprave in članki, Maribor 2002.
- Melita Pivec Stele, Pisma Antona Auersperga Karlu Dežmanu, Glasnik Muzejskega društva Slovenije, 1930.
- Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, II., DZS, Ljubljana 1956 (1957).
- Andrej Rahten, Zaveznštva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v Habsburški monarhiji 1848–1918, Ljubljana 2005.
- Dietmar Scharmitzer, »Der Landtagsfeldwebel hat schon seinen Säbel geschärft«. Briefe von Karl Deschmann an Anastasius Grün, v: Zur Geschichte der österreichisch-slovenischen Literaturbeziehungen, Hrg. von Andreas Brandtner und Werner Michler, Wien 1998.
- Gorazd Stariha, Politične razmere na Slovenskem od obnove ustavnega življenja (1860/61) do dualizma (1867), rkp. dis., Ovsiše 2003.
- Peter Vodopivec, Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja, Ljubljana 2006.
- Peter Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja, Prispevki za novejšo zgodovino XXVII, 1987.
- Peter Vodopivec, Slovensko zgodovinopisje med tradicijo in inovacijo, Prispevki za novejšo zgodovino, XLIV – 2/2004.
- Ivan Vrhovnik, Pred petdesetimi leti, Ljubljanski zvon 1911.
- Avgust Žigon, Bridka zgodba iz Levstikovega življenja, Slovan, 1917.

Zusammenfassung

Wer dich trifft, soll dich schubsen, wenn er kann, in die Zähne spucken

Dragotin Dežman und das Slovenentum

Auf der Sitzung des Reichsrats am 27. Juni 1861 beschuldigte der Görzer Abgeordnete Anton Černe die Regierung, die sprachliche Gleichberechtigung der Slovenen systematisch zu verletzen. Er betonte, dass im Vergleich mit den anderen (slavischen) Völkern der Monarchie der Slovene „noch immer ein wahrer Paria ist“. Einer solchen Charakterisierung der Slovenen widersprach Dragotin Dežman, slovenischer Abgeordneter aus Krain, auf das Entschiedenste. In seiner

Rede rechnete Dežman in weiterer Folge auch mit den Behauptungen des tschechischen Abgeordneten Zelený ab, der erklärt hatte, die tschechische Literatur hätte einen bedeutenden Einfluss auf die südslavische (also auch die slovenische) Literatur ausgeübt. *„Ich gehöre dem Stamm der Südslaven an, lebe für mein Volk, nehme an dem geistigen Aufschwunge desselben den regsten Antheil; doch kann ich dem Herrn Professor Zelený versichern, daß mir bis jetzt ein merklicher Einfluß der czechischen Literatur auf uns Slovenen unbekannt sei. – Ferner kann ich aber dem Herrn Professor sagen, daß bei uns in der ärmlichsten Bauernhütte Jedermann davon zu erzählen weiß, von welcher hohen Bedeutung, von welcher einem hohen Einflusse für das materielle Wohl und für den geistigen Aufschwung die deutsche Cultur sei.“*

Mit seiner Rede erntete Dežman Ovationen der deutschen Linken, in der slovenischen Öffentlichkeit aber erregten seine Worte Anstoß. Während er in deutschen Blättern als der „deutsche Krainer“ gerühmt und gelobt wurde und ihm das Vertrauen ausgesprochen wurde, wuchs in der slovenischen Öffentlichkeit die Entrüstung über seinen „Verrat“. Der Mann, der als großer Slovener und Slave, als hochangesehener Gelehrter und heimatliebender Schriftsteller und Dichter nach Wien aufgebrochen war, wurde bereits im Sommer 1861 zum Volksfeind Nummer Eins, der sich als „Urbild des national Abtrünnigen“, des Deutschtümlers, in die slovenische kollektive Erinnerung eingepreßt hat.

Obwohl viele überzeugt waren, dass Dežman aus Eigennutz und krankhaftem Ehrgeiz vom Slovenentum abgefallen war, überwog schon unter seinen Zeitgenossen die Einschätzung, dass die Gründe für seinen Abfall – neben den persönlichen Konflikten mit Costa und Bleiweis – vor allem politischer Natur waren. Auch die Mehrheit der Historiker (Dragotin Lončar, Ivan Prijatelj) war der Meinung, dass sich Dežman als prononciert Liberaler aus Widerstand gegen die konservative

Politik der führenden Persönlichkeiten mit Janez Bleiweis an der Spitze und aufgrund der extrem klerikalen Standpunkte des Redakteurs des Blattes Zgodnja Danica, Luka Jeran, zum Bruch mit dem Slovenentum entschloss. Die „liberale“ Erklärung des Phänomens Dežman, die noch heute in der slovenischen Historiographie (Peter Vodopivec) vorhanden ist, verweist aber nur auf eine Seite der Medaille. Denn sowohl die Chronologie von Dežmans „Austreten“ aus der nationalen Partei als auch seine spätere politische Tätigkeit zeigen klar, dass die entschiedene Gegnerschaft gegen die unkritische (jugo)slavische Orientierung der damaligen Politik für seinen „Abfall“ vom Slovenentum entscheidend war – und nicht so sehr seine persönlichen und ideologischen Meinungsverschiedenheiten mit den führenden politischen Persönlichkeiten. Statt dem Nachahmen der verhängnisvollen tschechischen Politik („wir Slovenen können nicht mit ihnen gehen“) und dem (kulturellen) Zusammenschluss mit den „barbarischen Kroaten“ schien ihm die engste politische und kulturelle Zusammenarbeit mit den „zivilisierten“ Deutschen, die der slovenischen kulturellen Entwicklung angeblich immer gewogen waren, die einzige Perspektive für die Slovenen zu sein.

Die Ablehnung der (jugo)slavischen Orientierung in der slovenischen Politik war eine Konstante in Dežmans politischer Tätigkeit bis zu seinem Tod im Jahr 1889. Dabei war er mit seinem Standpunkt nicht allein. Auch viele andere gebildete Einzelpersonen wandten sich insbesondere wegen der unkritischen (jugo)slavischen Orientierung von der nationalen Partei ab. Daher ist die Meinung berechtigt, dass die Haltung zur (jugo)slavischen Orientierung den Prozess der nationalen Differenzierung erheblich beeinflusst hat.

Schlagwörter: Dragotin Dežman (Karl De-schmann), Reichsrat, nationale Abtrünnigkeit, jugoslavische Orientierung, slovenische Politik in Österreich-Ungarn, nationale Differenzierung.